

ШЕДЕВРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Пантелеймон Куліш

**МАРУСЯ
БОГУСЛАВКА**

Пантелеймон Куліш МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Староруська поема
(1620 — 1621)

Анотація

«Маруся Богуславка» Пантелеймона Куліша — це поема, у якій автор використав сюжет народної думи про сміливу дівчину-бранку, яка врятувала українських козаків з турецького полону***. Автор романтизує образ героїні і возвеличує її сміливість.

«Нет царства, которое не разорилось бы, будучи в обладании клириков».

Иоанн Грозный

«Ой, бородачи!.. Многому злу корень — старцы и попы!»

Петр Великий

ПРИСВЯТ

Тобі... О! Де ж те слово гарне, чисте,
Блискуче, як срібло, розтоплене в горнилі,
Щоб світу возвістить про свято урочисте
Твоєї похвали, мій духу світлокрилий?
Ні, не землі, не нам тебе благословляти,
Пречисту в помислах, у задумах величну!
Не знаєм, як тебе, яким ім'ям назвати,
На пам'ять між, людьми, на шану віковічну.
Там, де, мечта душі, витають херувими,
Дадуть ім'я тобі, зорі новорожденній...
Як перло між перел, між душами святими
Сіятимеш в своїй красі благословенній.
Сіяй і проливай в серця людські відраду;
Нехай твою тропу, спасенну стежку знають,
Нехай над світ увесь возлюблять щиру правду,

Про неї родяться, за неї помирають.
А я, коли твоя божественна природа
Вселилась у мій дух і я твоїм диханням
Повіну на серця, як райська прохолода,
Як житні вічний хір, весни благоухання.
Се не моя хвала, твоя се буде слава,
Твоя се ісповідь, твоє сердечне слово,
Посланнице небес, Мадонно величава,
Натхненне праведне високого й святого!

ПІСНЯ ПЕРВА

ДУМА ПЕРВА

Музо, правди староруської вовік жива богине,
Серця чистого і розуму свobodного святине!
Ми покинули з тобою шлях широкий
суєвірства,
Відцурались візантійського і римського
попівства.
Занедбали й ті перекази, ті споминки криваві,
Що діди вважали за вінець своєї честі й слави.
Ми пуття собі в козацькому завзятті не
шукаєм,
Щастя й долі в єзуїтському лукавстві не
вбачаєм.

Дай же нам, богине, тільки щирій правді
поклонятись
І в ім'я твоє святе дітьми терпимості озватись.
Нехай інший хто в казки письмацькі давні
поринає,
Хитромовну їх імлу, мов чисту правду,
прославляє.
Ми про давні давна без гніву й лукавства
спогадаймо,
Про безладде наших бідолашних предків
заспіваймо.
Заспіваймо ж перш усього про попа, попів
окрасу,
Дивовижу свого темного розбійницького часу:
Як він чесно духом бодрим проти кривди
подвизався,
Хоч наслідним суєвірством понад іншими й не
знявся.

* * *

Був сей піп коліна панського, з Підгір'я
Ярославець,
А на прізвище, по спомину й переказу,
Державець '
Бо його шляхетні предки за велику мали
славу,

Що з давен давнезних заслужили в короля
державу.

І було незгірш панам Державцям на Підгір'ї
жити,

Поки в Русь не поналазили гадюки езуїти.

Був Державець русин з огняною щирою
душею:

Не поладив він з тією злою, в'їдливою тлею.

Кинув на поталу езуїтам рід свій і родину,

Заволікся пішки на козацьку вольну Україну.

Не злякавсь шляхів татарських і пустинь тих
українських,

Рятував і серце, й розум од підходів
езуїтських.

Волив лучче всяку нужду і тяжку біду
приймати,

Ніж з ляхами по науці езуїтській панувати,

З русинів ляхву та недоляшків штучно
виробляти,

Правду-матір, честь, і волю, й душу Риму
продавати.

Приблудивсь до річки Росі езуїтський
ненавидник,

Підступної проповіді польсько-римської
противник.

Приблудивсь до узграничного містечка
Богуслава,

Де козак не знав і не питав, чия воно держава.

Уродливий, молодий, моторний, хоч і
небагатий,
Приймаком пристав до вдовиної нужденної
хати.
Ущасливив бідолашну вбогу вдівоньку
козачку,
Як поняв у неї безприданку дочку-одиначку.
Жили-пробували у старій оселі хоч не вельми
пишно,
Та хвалити Бога і Святу Покрову що було
затишно.

ДУМА ДРУГА

Уподобали на нашому Пороссі Ярославля,
З-над Дністра, із руського Підгір'я шляхтича
Державця.

Був-бо він мистець великий по верхах з
книжок читати,

Алілюю, кондаки, ірмоси й тропарі співати,
І пани його й усі міщане вельми полюбили,
Напідпитку й по тверезу одинаково хвалили,
Що попа, приблудного волоха, в хибах

поправляє,

І дяка гучним Апостолом за пояс затикає.

І зібралась у них у неділю рано чорна рада,
Врадила на чорній раді однословно вся
громада:

Із нетяг зібрать по денежці, а з дуків — по
півкопи,

І тим скарбом висвятить його в Печерському
на попи.

А волошина-приблуду з Богуславщини
прогнати,

Бо не вмів старий гаразд ні служби править, ні
співати.

Вихваляло все Поросся нового попа — й
миряне,

І пани, і крамарі, і всі цеховики-міщане.

«Хоч у нас, — мовляли, — церква шатами не знакоми́та,

Да поповим розумом, мов золотом, кругом окрита».

Тільки козакам Державець був не так-то до вподоби:

Бо не мав до них прихильності, поваги, ні шаноби.

На бенкети суті в курені до них не поспішався,

Горілок їх добрих і медів п'яних немов цурався.

А найбільше тим козацтву піп сей був не до любові,

Що казав, як думав, щирю правду козакові.

Він картав у церкві козаків докірними словами,

Соромив їх дуків хижими, кривавими ділами.

І полковника козацького, й обозного, й гетьмана

Поважав не вельми більш, як нехриста і бусурмана.

«Бо вони, — рече, — Дніпром на море впливали,

Та й купецьким суднам християнським пільги не давали;

Християн-купців, як і невірних турків, пліндрували,

А награбивши турецького немов добра,
гуляли.

В погулянках славились морським походом та
хвалились,

Що за віру б то благочестиву християнську
бились.

І п'яне кобзарство, шинкове нищунство,
підкупляли,

Щоб у кобзу про лицарство їх розбійницьке
бряжчали.

А пропившись

І, мов крем'ях той, оббившись,

Свою рідну Україну пліндрували,

Милосердного гріхами прогнівляли;

Божий бич, татар, на села накликали,

Много християнських душ занапашали»...

На попа за се козацтво нарікало,

І на часточку йому не подавало;

По чужих церквах акафісти наймало,

Роківщиною його ніже не обмисляло.

Не пізнав розкошів богуславський чесний
піп-тімаха,

На попівстві жив мов гречкосій-доматор
сіромаха.

Проста хата в нього сяла тільки гарними
богами,

Та пахущими на божниках квітками й
рушниками,

Та хорошою, як Божий рай, вродливою
дочкою,
Що всім брала очі дивною якоюсь красою.
Байдуже було старому про багатство:
«Не від сього, — рече, — миру наше
царство»...

І на те з старою не вважали,
Що попи їх із попадями минали,
Інде попасу веселого собі шукали,
Від убогої гостини потай утікали.
Один тільки й пан прихильний обібрався,
Товстогубим між козаками звався.
Не любив також і сей бенкетувати,
А любив з попом у Біблії читати.
До попа частенько став сей пан ходити,
І без чарки про спасенне говорити.
Хто казав: любив він попадю старую,
Хто казав: ще й більш попівну молодую.
Замолоду він якимось не оженився,
І в літа, ляхи мовляли, panski вбився:
Дак лизав старий до молодой губки,
Буркотав, як сивий голуб до голубки.

ДУМА ТРЕТЯ

«І не кажи мені,
І не турчи мені:
Не хочу слухать-знати,
Щоб за нелюбого
Да товстогубого
Марусеньку віддати». —

II

«І не проси мене,
І не гризи мене:
Шкода про се й казати,
Щоб із злиденником
Та безземельником
Марусеньку звінчати.

III

І батько, й дід його,
І рід, і плід його
Се все було ледащо:
Бо козакуючи,
Статки гайнуючи,
Позводились нінащо».
Так старенький із старою

День у день сварився,
А козак із їх дочкою
Тайкома любився.
Була гарна вбога панна,
Краля-королиця:
Як ясна зоря, рум'яна,
Як сніг, білолиця.
Народила мати доню —
Мов намалювала;
Надала їй щастє-долю,
Щоб біди не знала.
А біда не за горами,
Ходить проміж нами...
Очі з чорними бровами
Миготять сльозами.
Миготять, мов блискавиці,
З-під густої тучі,
Як стоїть коло криниці,
Свою долю ждучи.
«Не ходи вже, доле й воле,
Вранці до криниці:
Продають мене за поле,
За важкі червінці». —
«Ні, покіль на небі зорі
Місяця стрічають,
Покіль на безкраїм морі
З вітром хвилі грають,
Товстогубу не придбати

Чорних брів дівочих!
Завтра будемо єднати
Козаків охочих,
І полинемо з вітрами
На безкрає море,
І поробимось панами,
І забудем горе.
Побудуєм собі пишні
Хати на помості,
І вчащатимуть велишні
До нас дуки в гості.
Оksamити, златоглави
Будемо носити,
Килимами крити лави,
Меди-вина пити.
Бо мене старшим обрали
Над всіма старими,
Щоб на море я човнами
Вилітав, мов крильми.
А у мене — як заграє
Моречко з вітрами,
Мені духа підіймає
Вгору, мов руками.
Грають, грають-примовляють
Кобзарі великі:
Будуть грати-примовляти
По всі вічні віки.
О, се дивна кобза — море!

Дивні в кобзи й струни!
Як заграє, відчиняє
Предковічні труни.
І виходить з них лицарство,
Що на морі билось,
Більшою, ніж пишне панство,
Славою покрилось.
І я, Маню, буду славен
Проміж лицарями,
Проміж дуками-панами,
Проміж кобзарями.
Будуть Левка Кочубея
По Україні знати,
І під струни про Мурєя,
Що він бив, співати.
Будуть Левка Кочубея
Знати й за морями,
Споминати, мов Енея,
Перед королями.
Бо Левко твій до султана
Знайде шлях-дорогу
І всю шатами зодягне
Україну вбогу.
Бо Левко твій бесурмена
Спліндрує-зруйнує
І самого королеві
В'язнем подарує».

ДУМА ЧЕТВЕРТА

І весела, і щаслива
Мріями коханка,
І ясніша уродлива
Весняного ранка.
Як на світі любо жити,
Милого любити,
З його мислями навіки
Душу й серце злити!
«Чи ти чуєш, паньматусю,
Що Левко говорить?
До твоєї він Марусі
Мов у дзвона дзвонить.
Каже милий, є десь море,
Гонище безкрає,
Що, мов житом добре поле,
Золотом сіяє.
Каже милий, що здобуде
Здобич нам велику;
Златоглав носити буде,
Покіль його й віку.
Каже милий, що ми будем
Жити-панувати,
І величні з нами дуки
Знай бенкетувати». —

«Мое щастє, моя доня,
Радуюсь від серця,
Що мені на старість доля
Молода всміхнеться.
Буде мати в вас сидіти
Хоч коло порогу
Та на вас обох гледіти,
Дякуючи Богу.
Буде хоч щодня помости
Шарувати-мити,
Аби в панській високості
З вами й їй пожити». —
«Ні, до тебе ще й над нього,
Мамо, прихилюся,
Що з козаченьком зирнуся,
До тебе всміхнуся.
Будеш павою, матусю,
В парчах походжати
І в шовки свою Марусю,
В жемчуги вбирати».

ДУМА П'ЯТА

Старосвітська кров козацька
В ветхих жилах врала:
Попадя поклони клала,

Всіх святих благала:
Козакові помагати
Турка воювати,
Кораблі його прокляті
На пожар пускати.
«Ти ж, владичице небесна, —
Слізно промовляла, —
Що на полі і на морі
Нашим помагала!
Покривай твоїм покровом
Байдаки козацькі,
Розбивай небесним громом
Судна бусурманські,
А з них зброю, срібні кубки,
Сукна, златоглави
Козакам подай у руки
Для своєї слави!»
Старосвітська кров шляхетська
В ветхих жилах врала,
І в попа противні думки
З серця викликала.
Бо не з шаблі, з плуга жити
Його предки вчили,
Рідну землю боронити
Щоснаги, щосили.
За козацтво він частенько
З жінкою сварився,
А погримавши, журився

Та богам молився.
Від сладчайшого Ісуса
До Кузьми святого
З-під його густого вуса
Буркотіло слово.
Звав і він богів із неба
Против азіатства,
Та цурався, мов Ереба,
Бурліїв-козацтва.
На коханне ж залицяння,
На слова Левкові
Дав із жінкою в розмові
Присуд козакові:

I

«І не турбуй мене,
І не дратуй мене
Ти мріями своїми!
Сі безземельники —
Чорти-пекельники;
Пропадемо ми з ними.

II

З моря вертаються,

Знов пропиваються,
Знов ходять без сорочки.
Хай їх цураються,
З ними не знаються
Отецькі чесні дочки.

III

Бо за п'янюгами
Та волоцюгами
Орда сюди вганяє,
І не одно у нас
(Скажемо в добрий час)
Село від них палає».
«Я довідався, чого се,
Козаки охочі
Пропивають у шинкарки
Нащадки жіночі,
І дзижчать, мов злющі оси,
І гудуть шершнями,
Будять нас посеред ночі
Гуком та піснями.
Знай, моя голубко, лихо
Та й велике сталось:
На Цоцорі безголов'є и
Над панами склалось.
Кликав пан гетьман коронний

За Дністро й охочих, —
Обізвалась купа сивих
Та підпарубочих;
А середні загукали,
Мов базар жіноцький:
«Нехай знає-пам'ятає
Ясний пан Жовковський
Як пани нам на Вільшанці
Леєстри писали,
Козаків старих до плуга,
До коси вертали»...
«Як же, злющі, одібрали
Із Цоцори вісті,
Миттю до коша зібрали
Тисячу і двісті». —
«Які ж вісті, мій панотче»? —
«Дикі, жено мила!
Розметала нас, мов клоччє,
Бесурменська сила.
Стяте голову з гетьмана
Великорозумну,
Що всю Русь обороняла
Та й Ляхву безумну.
Стято й подано гостинця
У Стамбул страшного,
І висить вона в воротях
У царя гнівного». —
«Ох, мій Боже»! —

«Не лякайся:
Се не все ще горе,
А ось лихо, що зібрались
Козаки на море!
Будуть море пліндрувати,
Пити да гуляти,
А нас кляті азіати
У полон займати.
Будуть пити, в кобзи грати,
Здобич прославляти,
А ми — той Стамбул завзятий
Бранцями сповняти!
Вирвавсь я із рук єхидних,
В хижих єзуїтів,
Та й попавсь в криваві лапи
Наших людоїдів.
Як ті душі погубляють,
Так сі людське тіло,
Та ще й дякуй, мов за добре,
За спасенне діло!
Подивись, он над ворітьми
Значка-комишина:
Се заслужена попівська
Плата-роківщина.
Повтикають комишини,
Ратища по дворах
Та й шукають на горілку
Жита по коморах.

Човнове се в них зоветься...

Хто не йде на море,

Приймай мовчки від гультайства

І наругу, й горе!

Ой ви, праведники Божі!

Де ж шукати правди?

Всюди кривда, лжа, тіснота,

Всюди повно зради».

І оглянув піп, зітхнувши,

Божники з богами:

Мріють мовчки чудотворці

Попід рушниками.

«Знаєш що, моя Палазю?

Тяжко нам тут жити,

Харцизякам, мов болячці,

Без пугтя годити.

Є Москва, народ заможний,

Кажуть, і правдивий...

Править нею цар побожний

І благочестивий.

Наші предки проти хана

Їй допомагали,

Козаки ж царю з ляхами

Тяжко допікали.

Чув я, в Києві говівши,

Дехто з України

До Москви втікати хоче

При лихій годині.

Бо докучили вже нашим
Ниці єзуїти,
А до гурту їх пристали
Ще й вовки-уніти.
Хоч і топлять запорожці
Клятих супостатів,
Та аби в них по коморах
Скрині жакувати.
Хочуть наші займанщини
У царя просити,
Щоб козацтва й жидовини
В села не впустити¹.
Позбуваймо всю скотину
І стару хатину,
Та втікаймо, покіль цілі,
У царську країну,
Бо я бачу, не бувати
Правді тут між нами,
Покіль буде панувати
Жидова з ляхами.
А козацтво, хоч з ордою

---

¹ Як зайняв цар Олексій Михайлович за Хмельниччини Білу Русь, дак визволені з-під ляхів міщане перш усього просили в царя такого присуду, щоб у городах не жили в них ні жида, ні козаки. (Читай про се, охочий, в друкованих актах.)

Б'ється і воює,
Її оком позирає,
Її серцем чує.
Як дознавсь я про Цоцору,
Сон мені приснився:
Що Дніпро під зимню пору
Широко розлився.
Ох, розлився не водою,
Кров'ю він людською,
І козацтво наше плавле
По крові з ордою.
О святії чудотворці!
Умоліте Бога,
Щоб ся кров не покропила
Нашого порога».

ДУМА ШОСТА

Не вернувсь Левко з човнами
На лиман із моря,
А вже люде дознавали
На Україні горя.
Вже кругом палають села,
Гонять скот, отари...
Людський плач і голосінне —
Під самії хмари.

Кинувсь піп з дяком у церкву,
Слізно Бога просять,
А піддячі не співають,
Голосно голосять.
Зачинивсь Господь на небі
З усіма святими:
Мабуть, люде прогнівили
Вчинками лихими.
Налетіла з Криму буря
На село щасливе:
Гумна палять, хати граблять,
Ясирять, що живе.
І по-нашому говорять,
Хвалячи Аллаха,
Що ясир сей їм дарує
Лицар-сіромаха².
«Не схотів, — мовляють, — з панством
Вийти на Цоцору,
А метнувся на купецтво
Проти договору.
І Аллах, захитник правди,
Покарав невірних:
Оддав їх нові осади

---

² Що татаре по-нашому насміхались із нашого люду, про се писав ще в XVI столітті знакомитий колонізатор Фастова, воювник і політик, біскуп київський Юзеф Верещинський.

В руки правовірних.
І Аллах, гонитель зради,
Подав з неба голос:
Попалив огнем осади
Ще й на нивах колос.
І Аллах, помститель кривди,
Простер з неба руку,
І пійшли гуртом єхиди
У ясирну муку.
Через лютих людоморів
І благих карає:
На Цонорі, мов на морі,
Хляби одверзає.
Позирнувши в ті безодні,
Сліпнуть ваші очі,
Обіймає і хоробрих
Пополох жіночий.
І Зулуш, кому в лицарстві
Рівного немає,
Головою наше царство,
Порту прославляє...»³

---

³ Преславний коронний гетьман Жовковський зветься в турецьких літописях Зулуш. Голову його, стяту на Цоцорі, повішено в Стамбулі під тими ворітьми, що по ним турецьке царство прозвало себе Високою Портою, Блискучою Портою і Щасливими Ворітьми.

ДУМА СЬОМА

I

І чує се немов крізь сон старенька,
І трусяться у неї руки й ноги.
Тремтить, як лист, Маруся молоденька,
Поблідли щоки й губи у небоги.
«Аллах! Велик єси в твоїй щедроті, —
Промовив бородатий татарюга, —
Тепер ходитиму я ввесь у злоті:
Се падишаху Роксолана друга,
Гаремне божество, відрада у турботі».

II

Спасибі, кобзарі, вам за співанне
Про дивну красоту, якої звіку,
Мовляли, бачити і без коханне
Не снилось-бо й вві сні ще чоловіку!
Я серцем віщим чув, що тільки в нашій
Співочій серед сліз гірких пустині
Так народиться, чого ще очі
Людські не бачили на Україні.

І серце привело мене д' оселі очей.

III

Попаде! З радощів тобі признаюсь»
Що я — твій брат Івась. Мене вхопили
Січовики в ясир, і я збираюсь
Давно побачить сей куточок милий,
Сю старосвітську низькорослу хату,
Де ти мене, маленького, учила,
Як слухать матері, коритись тату,
Де мати няньчила мене, пестила,
І спатки на руках односила в кімнату». —

IV

«Івасю! Братику!.. Про що ж лякаєш
Словами нас ти хижими й звичаєм?
Хіба ж не бачиш лиха і не знаєш,
Що й так уже душі в собі не маєш?
О! Як же се Господь із рук поганських
Тебе ослобонив? А ненька з горя...» —
«Поганських, навісна? Ні, з християнських!
Бо не орда була то із-над моря
Набігла, а свої у башликах татарських». —
«Як? Що?.. Кажі-бо! Я мов зо сну чую», —

«Кажу тобі, попаде; повбиралось
Татарами козацтво. Гната Шую
Я й знав: бо вже не раз мені траплялось
Сидіти в нього на коні і в поле
З ним із села летить по-запорозьки,
«Гала! Гала!» — кричать, а я, на горе
Нещасній матері, прибїг і «коськи»
Прошусь. Він і продав мене в ясир за
море». —

VI

«Як! Що ти кажеш? Він? Та він же в ченці
Збирався цілий вік!» —
«Воно й не шкодить,
Як биті талярі бряжчать в кишеньці:
Такий-то й монастир скоріш знаходить». —
«Так ти оце з неволі вже втікаєш»? —
«Ні, там-то й воля: там моя домівка.» —
«О, що ти кажеш! Нащо нас лякаєш?
Хіба ж бо з турчином, з ордою
накладаєш?!» —

VII

«Не накладаю, ні! Бо я між ними

Немов на світ удруге народився
І думками про божество святими,
І правдою без хиби просвітився.
Аллах один; нема у нього роду.
Всесилен він, не потребує підмоги;
Цурається мерзенного народу,
Що оббиває у царів пороги
І вносить прах земний в небеснії чертоги». —

VIII

«Коли ти думками святими справді
Там просвітивсь, то дай же нам зашиту
Від татарви у нашій рідній хаті,
Щоб не спліндровано нас, не побито». —
«О, ні! Нехай джавур горить-палає
Із ідольством своїм гидким, мізерним;
Нехай огонь зрадливих пожирає,
Що роблять кривди праведним, спасенним
І правовірникам серця возвеселяє!» —

IX

«Мій братику!..» —
«Попаде! Нас навіки
Розділено з тобою. Ся хатина

Мені сестра й рідня; а ви, каліки
Умом, чужі мені, немов скотина». —
«Так хоч хатину пощади святую,
Де вмерла мати, по тобі журившись!»! —
«Ні, я по-своєму її вшаную:
Мов дух, перед Аллахом засвітившись,
Нехай перелетить в обитель неземну!»!

Х

Там сльози матері, як Божі зорі,
Засяють у мене перед очима,
Як серцем потону в блаженстві, в морі
Серед утіх, достойних серафима.
А на землі — земне...
Моя царице!
Сідай зо мною на коня-бахмата,
Полинемо в Стамбул удвох, як птиця.
Нехай горить стара, мізерна хата:
Ти матимеш таке, про що тобі й не сниться».

ХІ

У попаді в очу позеленіло...
Дочка, татарин, божники з богами,
Усе пішло кругом і зашуміло,

Мов гай густий під бурею-вітрами...
Кудись вона біжить чи завірюха
Її на дикі крила підхопила
І мчить крізь полон'є та дим, і духа
У грудях бідолашних захопило
І серце, й пам'ять, мов у морі, потопило.

ПІСНЯ ДРУГА

ДУМА ПЕРВА

Смерте, бабо-сповитухо,
Лікарю людський останній!
Ти одна нам гоїш духа
В нашій долі безталанній.
Утомившись закривати
В Богуславі людям очі,
Димом сховища сповняти
І душити крик жіночий.
Понагачувала трупу
Повні сіни коло хати
Та й пійшла живого лупу⁴

---

⁴ У автографі — трупу. Це очевидна описка: у попередній

В дикім полі доглядати.
І забула про єдину
Непридушену людину,
Мов у полі на роздоллі
Про нескошену билину.
Не билина в чистім полі
З-під коси твоєї встала:
Сирота стара в недолі
Пам'ять-розум утеряла.
Підвелась і по пустині
Диким поглядом блукала...
Опинившись на могилі,
Серед степу промовляла:
«Де се я, і що се з нами
Сталось-приключилось?
Ні світлиці, ні кімнати...
Се мені приснилось.
Се я сплю... О, як же серце
Тяжко замирає!..
Степ, могила... і криваве
Сонечко сідає.
У димах сідає сонце
Чи в кров поринає?
Вітер з полем'єм по полю,
Мов по морю, грає.

Ні села кругом, ні духа...
Скрізь галки літають,
І собаки, мов на звіра,
Скиглять-завивають.
Що ж се за пожежа сталась
Серед України?
Потонуло все, почезло...
Нігде ні хатини!
О, невже б то се татаре
Наших позаймали,
Села й ниви попаливши,
У полон погнали?
Ні! Під дзвоном королівським
Сплю я на могилі...
Чи то ж люде, як горіли,
В дзвона б не дзвонили?
Задзвоню, чи не прокинусь...» —
Встала й задзвонила.
Затремтіло ветхе тіло;
Серденько занило.
І озвалося до дзвона
Скигленне собаче, —
Мов душа в пекельних муках
Під землею плаче...
О, мовчи, страшений дзвоне!
Збудиш хирне серце...
Як проснеться-стрепенеться,
Кров'ю розіллється.

Я забула, як заснула,
Чим була, живучи...
Темна темрява бгорнула
Мізок мій болючий.
Ніби я когось любила,
Гарна, молоденька;
Ніби нас благословила,
Радуючись, ненька.
Чи дочка була се в мене,
Чи се я, Маруся?
По кому се я так плачу,
По кому журюся?
А, згадала!.. Я з'єднала
Доню за султана,
За всевітнього гетьмана,
Злющого тирана.
Таж він хлепче кров людськую,
Мов собака воду, —
І за потвар сю лихую
Видать пишну вроду!
За нелюба-товстогуба
Утопить дитину,
Що робила Божим раєм
Нам стару хатину!
Мов за змія-людожера
Дочок оддавали,
Що ченці там у печерах
Страшно змалювали...

От чого я так журюся,
Чого ревно плачу,
Мов береза, слізьми ллюся,
Світонька не бачу.
От чого я так журюся,
Аж у землю б'юся...
Полечу до неї в пекло
Та хоч подивлюся!
О, коли б її побачить,
Глянути й умерти!
Викупила б та хвилинка
Муки життєві й смертї...
Я знайду в турецьку віру
Кучман, шлях Татарський:
Як везли, вона все дерла
Подарунки панські, —
Подарунки ті криваві,
Що татарин клятий
Засліпив голубці очі,
Щоб її піймати.
Він кармазин златоглавий,
Гаптуваннем шитий,
Розіслав у нас по лаві,
Щоб її зловити.
Загорілась тогді церква,
Дзвони задзвонили,
Китайки да блаватаси
Всю світлицю вкрили.

Дери, доню, ту огиду,
Парчі й оксамити
Да по Кучману розкидуй
Неньці для приміти.
Буду в руки златоглави
Прокляті хапати
І знаки твої криваві
Слізьми обливати.
А пожар собі під ноги
Слати-підгортати,
В золоті твої чертоги
Путь гірку верстати.
Бачу, як вони зіяють.
Вирлами дракона,
На Україну позирають,
Мов безодня чорна,
Не боюсь вас, кляті вирла,
Кров'яна пучино!
Нам pomoже Божа сила
Проти них, дитино.
Вже вона мені стихенька
Світить свічку-зорю
І веде мене ясенька
На страшну Цоцору.
Там, я чула, пан Жовковський
Згинув од шаблюки,
І досталось його тіло
Татарюзі в руки.

А велика головище
Котиться по полю...
Я піймаю та й сховаю
Диво під полою.
За се диво буду пиво,
Меди-вина пити,
В златоглавах да в блаватах
Павою ходити.
Бо повісить цар-невіра
Диво те під зорі,
Щоб і Польща, й Україна
Потонули в горі.
Прикує його невіра,
Ланцюгом узявши,
Щоб його проклята віра
Побивала наших.
«Хто мені, - рече, — те диво
Знайде на Цоцорі,
Той у мене засіє
Високо, як зорі.
Буде первим чоловіком
По царі-султані
І блищатиме, як сонце,
В золотім жупані»...
Ой чого ж се побіліла,
Чорная долина?
Бо вся Польща обомліла
І вся Україна.

Побіліла ти, долино,
Панським білим трупом:
Збагатила вражу силу
Жакуваннем-лупом.
Побіліла трупом панським
Поруч із козацьким,
І вквітчався труп не маком,
Порубом лицарським.
Я по мертвих не ридаю.
Голошу-співаю,
З сіроманцями-вовками
Квилю-проквиляю.
Годі, вовці-сіроманці,
Труп лицарський рвати:
Я живе вам кину серце,
Бідолашна мати.
Ухопіте, розірвіте,
Бо воно голосить,
І в глухих богів рятунку
Від ординця просить.
Погоріли всі світлиці
І церкви з богами,
Залягло під попелами
Поле облогами.
Сіймо-сіймо здуру сльози
По степу-облозі:
Ані правди, ні відради,
Ні надії в Бозі».

Не мара вночі блукає,
Щоб людей лякати:
За дочкою уганяє
Божевільна мати.
То ридає, то співає,
То з печалі рветься,
То на Бога нарікає,
В землю грудьми б'ється.
І, не знаючи дороги,
До Дністра простує...
Мов крилаті в неї ноги,
Пузирів не чує.
Старосвітська кров козацька
В ветхих жилах врала;
В тілі мученім юнацька
Сила воскресала.
Ясувала бідна мати
Бідної Марусі —
Дух потужний і завзятий
Нужденної Русі.
І мов давнього варязтва,
Невгавуща сила,
Мов скажений дух козацтва,
Бурею летіла.
Довгий, мов бунчук гетьманський,
Волос розвивався;
Сам собою шлях татарський
Їй під ноги слався.

ДУМА ДРУГА

I

О Дністрі, знаний проміж лицарями,
Порогу руської землі кривавий!
Колись давно ми з Струсями-братами
Поза тобою здобували слави:
Волощину, мов щит, із рук турецьких
Ми довго рвали вкупі з поляками,
За приводом Серп'яг та Вишневеньких
Блукали в полі вовчими слідами,
Шуганнем по світах рівнялись із орлами.

II

Тепер ти, Дністрі, став гнилим потоком
Гидоти всякої, що назбиралась
У посварках Заходу із Востоком,
І лютостю обох їх провонялась.
О Музо! Одверни від неї очі:
Нехай ляхи гризуться з русинами,
Втікай із їх кубла голодна й боса,
Як бігла бідна мати манівцями,

Обдерта по тернах, бліда, простоволоса.

III

Обдерта по тернах... Зима упала
На голову злиденній за годину.
Тепер її й Маруся б не впізнала,
Коли б вернулась звідти на Україну,
Де «чотирма кінцями світу» править
Той цар, що величають тінню Бога,
Той, що й Москву, й ляхву, і німця давить,
І Риму гордого втирає рога,
Дарма, що королі там товпляться в порога.

IV

О серце матірне! Ти б не злякалось
І Люцифера у його потузі,
Бо в тебе вже нічого не зісталось,
Нічого у твоїй важенній тузі...
Дивується волошин, стрівши бабу,
Як се Дністро перебрела старенькаї
І, сміючись, говорить, буркулабу⁵:

---

⁵ Буркулаб — сановник волоський, губернатор і комендант.

«Води їй по коліно: бо п'яненко,
Дарма, що зморщилась і зсохлась, як
опенька.» —

V

«Не смійся, — каже той, перехрестившись, —
Се відьма з Лисої гори втікає.
Мов середа на п'ятницю скривившись,
Дивись, як сльози кулаком втирає.
Не зупиняй, нехай її лукавий
Несе від нас на Буджаки татарські.
Там Кантемир, мовляли. Міч Кривавий
Прости нас, Господи, пророк султанський,
Сю відьму верне знов до чортової лави.»

VI

Глузує буркулаб. Вертавсь додому
Зі Львова саме, від попів побожних.
Подав на шату Юрові Святому
Срібла від земляків, бояр вельможних;
Так мислі вже благочестиві в нього
На язиці веселому вертілись
І гладив живота свого товстого,
Жартуючи з очей, що не дивились